

Коваленко И. И.

Посвящено рассмотрению правового воспитания с позиций социокультурного подхода. Показано, что правовое воспитание является сложным феноменом правовой культуры, имеющем собственную специфику, а также зависит от наличествующих социокультурных факторов и тенденций.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, социокультурная трансформация

Socio-cultural approach as methodological ground of studying juridical education

Kovalenko I.

This article is dedicated to consideration of juridical studying with the help of socio-cultural approach. It's demonstrated that juridical education is a complex phenomenon of juridical culture, which has got its own specifics, and also depends on present socio-cultural factors and tendencies.

Key words: juridical education, juridical culture, socio-cultural transformation

УДК 340. 12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА ДОКТРИНА — ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

Рухливість суспільних відносин спричиняє нестабільність правової системи держави. Окремі правові норми, нормативно-правові акти постійно змінюються законодавчим органом держави на відповідність сьогоденню. Однак для запобігання повної руйнації правової системи необхідно мати базис, який містить відправні елементи цієї системи. Таким базисом може виступити правова доктрина, яка включає всі концептуальні ідеї і принципи права. Це тим більше вірно тому, що правова доктрина дуже близько співіснує з правовою наукою. Це допомагає швидко впроваджувати в законодавство найефективніші механізми правового регулювання і новітні джерела права.

Ключові слова: правова доктрина, теоретичний фундамент правової системи, радянська доктрина, західноєвропейська правова сім'я, романо-германська правова сім'я, модернізація права.

Постановка проблеми. Ефективність норм права прямо залежить від обґрунтованості їх створення і дотримання. Для цього необхідно існування концептуально-оформлених ідей, принципів, що розробляються вченими-правниками з метою вдосконалення законодавства. Але повинна існувати можливість прямого використання цих ідей. Таким актом може бути правова доктрина. Структурна наближеність правової доктрини до правової науки

дозволяє використовувати її, по-перше, як підґрунтя виникнення та існування інших джерел, та по-друге — як безпосередньо джерело права. Дослідження вітчизняного та іноземного досвіду розвитку правової доктрини дадуть змогу виробити основні вимоги до правової доктрини як ефективного механізму формування правової системи країни.

Аналіз джерел і публікацій показує, що правова доктрина дуже часто згадується вченими. У пострадянські часи загальнотеоретичні аспекти правової доктрини досліджували О. Е. Лейст, Р. З. Ліфшиц, В. С. Нерсесянц, Л. С. Явич. Безпосередньо іноземна правова доктрина аналізувалася в працях В. Д. Зорькіна, В. А. Туманова, Г. І. Муромцева, Б. А. Куркіна. Однак філософсько-правового аспекту цієї проблеми вчені практично не торкалися.

Мета цієї публікації — показати, як підвалини права, закладені у доктрині, впливають на формування нових джерел права та ефективність їхньої дії.

Появу правової доктрини пов'язують з діяльністю давньоримських юристів у період III-IV століть до н. е., коли Апій Клавдій та Гней Флавій оприлюднили формули позовів і календарь дат [16; с. 95]. Праці римських юристів мали характер раз'яснень і тлумачень чинних законів. К. К. Жоль також висловив думку, згідно з якою перші твори римської юридичної літератури були збірниками юридичних формул [5; с. 53]. У Римі філософію вперше було прикладено до позитивного права, завдяки чому наука права виділилася в самостійну, філософські санкціоновану галузь знання. Найбільшу роль у цьому зіграла школа стоїків. У подальшому свій розвиток вона отримує в університетах Європи XIII-XIV століть, і безпосередньо тоді, як відмічають Р. Давід і К. Жоффре-Спінозі, «...в університетах було головним чином вироблено основні принципи права» [4; с. 105]. Після цього «протягом тривалого часу доктрина була основним джерелом права в романо-германській правовій сім'ї» [4; с. 105].

Аналіз джерел показує, що право в ті часи створювали університети. Якщо точніше, то вчений не створював, а описував право, формулював на його основі нові теоретичні розробки, що у подальшому накладало деякий відбиток на зміст самого права. Право тому не мало в ті часи впорядкованості та ієрархічності. Тут більша увага приділялася безпосередньо регламентації прав людини (в тому виразі, в якому вони існували на той час), а не встановленню санкцій. З другого боку, це пов'язано зі слабкістю пенітенціарної системи країни. Все це вказує на провідну роль правової доктрини вже як джерела права.

З розвитком держави, її апарату починає проявлятися її волевиявлення у вигляді законодавчої діяльності. Доктрина набуває нового статусу. Цей статус, з одного боку, зменшує її значення — доктрина стає другорядним джерелом права, але, з другого боку, вона справляє значний вплив на законодавця. Тому закономірною є поява у науці різних рівнів доктрини. При ієрархічній системі законодавства в період розвитку держави та суспільства базою для побудови всієї системи законодавства стає конституційно-правова доктрина, під якою провідні українські теоретики права розуміють

сукупність філософських і правових ідей, втілених у конституції та інших законодавчих актах, що визначають напрямок розвитку країни і суспільства, національної правової системи [15; с. 146]. Мета конституційно-правової доктрини, на думку Ю. М. Тодики, закласти основу правової доктрини країни, її демократичну чи антидемократичну спрямованість [15; с. 147].

Відмічаючи роль доктрини, Р. Давід і К. Жоффре-Спінозі також пишуть: «...її роль виявляється в тому, що саме доктрина створює словник та правові поняття, котрими користується законодавець. Важлива роль доктрини в установленні тих методів, за допомогою яких відкривають право і тлумачать закони. Додамо до цього вплив, який доктрина може справляти на самого законодавця. Останній часто лише виражає ті тенденції, котрі встановилися в доктрині, і сприймає підготовлені нею пропозиції» [4; с. 106]. Таким чином, по суті, доктрина відіграє роль теоретичного фундаменту законодавчо-вольової діяльності країни, надаючи законодавцю і термінологічний апарат, і перші розробки в галузі права. Можна сказати, що перші нормативні акти були формалізованим закріпленням основних положень доктрини. Однак у подальшому доктрина втратила свої позиції як джерело права, але набула того ж самого значення в галузі методології права. На рівні методології її вплив на законодавця відкриває нові способи впливу на нього. Можна говорити про психологію доктрини.

Подальший розвиток національного законодавства привів до відокремлення та індивідуалізації як законодавства в цілому, так і його джерел. О. Ф. Скакун, відмічаючи важливість доктрини на сучасному етапі правового розвитку, пише: «У наші дні роль доктрини важлива для правотворчості: вона сприяє вдосконаленню нормативно-правових актів, створенню нових правових понять і категорій, розвитку методології тлумачення законів» [16; с. 336]. Доктрина допомагає раціоналізації вольового вияву державної влади. Це пов'язано з тим, що в кожній країні як географічному утворенні мають місце різні умови для розвитку й існування як суспільства, так і права. Подібну взаємопов'язаність виділив ще Ш. Л. Монтеск'є [11; с. 198]. Має велике значення і те, що основні положення спочатку зароджуються в розумі людини, а це означає, що вони суб'єктивні і відмінні одне від одного, тоді як вольове ставлення держави до подій не повинно мати таких виявів.

Якщо врахувати перехід доктрини на рівень методології, то зрозуміло, що кожна країна має свою систему права, свій набір правового інструментарію. Правова доктрина в кожній з таких країн матиме національний характер, що може привести до незрозумілості її положень вченими, які працюють у галузі права виключно своєї країни [2; с. 356-357].

Але не можна казати, що доктрина гальмує розвиток права, створюючи таке розмаїття. За її допомогою правники (теоретики та практики) йдуть до однієї мети різними шляхами. Це є необхідним, оскільки триває процес збирання по часткам всього того, що потрібно для досягнення єдиної ідеї права у національному законодавстві (німецькому, французькому, швейцарському та ін.). Інша ситуація в латинських країнах (Італія та ін.).

Освіта в цих державах будується не на вирішенні конкретного випадку, а на знайомстві з основними поняттями і провідними принципами, з яких будується право. Конкретні рішення не суть важливі, тому що вони дуже мінливі; головне — це система [4; с. 107]. У свою чергу це сприяє появі відокремленої групи чи навіть прошарку правників. На цьому етапі при абстрагуванні від зазначених проблем у правників-практиків можуть виникнути деякі труднощі, бо їм доведеться розглядати позови, що виникли, наприклад, з економічних відносин, абстрагуючись від таких відносин взагалі.

Наступне вдосконалення правової доктрини привело до появи і зміцнення трьох основних доктрин: доктрини романо-германської правової сім'ї, доктрини радянського права, доктрини системи загального права. Кожна з цих доктрин зробила вагомий внесок у розвиток філософії права.

Українські теоретики права О. І. Харитонова і Є. О. Харитонов виділяють доктрину «західної традиції» права і доктрину «східноєвропейської традиції» права [16; с. 45]. Доктрина «східноєвропейської традиції» права історично включає радянську доктрину і доктрину романо-германської правової сім'ї. Позиція наведених авторів якнайбільше відповідає стану правової науки після розпаду СРСР.

Основні положення доктрини романо-германської правової системи було описано вище при розгляді історії появи останньої. Зародившись в європейських університетах, правова доктрина дуже тісно вплелась як у правову науку, так і в усю законодавчу процедуру. Сьогодні правова доктрина є методологією філософії права і підґрунтям законодавчого процесу. Можна сказати, що, не маючи зовнішніх засобів виразу, реалізація яких забезпечується будь-яким силовим механізмом, вона здійснює внутрішній тиск для слідування необхідним шляхом розвитку.

При аналізі радянської доктрини слід досягнути два основні моменти:

- 1) розвиток правової науки;
- 2) оригінальність деяких інститутів радянського права і можливість їх застосування при проведенні правової реформи в Україні.

У зв'язку з політичними процесами демократизації доктрина радянського права перестала існувати після розколу самого СРСР. Однак у наші дні вона з деякими змінами знайшла свій вираз у доктрині колишніх радянських республік і тому розглядатиметься нижче.

Кажучи про розвиток радянської правової науки, не можна обійти осторонь ідеологію марксизму-ленінізму, яка була підґрунтям, що спрямовував розвиток радянської країни на всіх етапах її існування. С. С. Алексєєв відмічає: «Філософія права, що склалася на основі марксистської доктрини в її лєнінсько-сталінській, більшовицькій інтерпретації, становить результат складного, протягом багатьох десятиліть, розвитку від права романтизованої революційної диктатури до феномену «радянське право» [1; с. 163]. Зазначена ідеологія привела до розділу вчених-теоретиків і практиків, оскільки не завжди положення теоретичної науки, навіть радянської, підходили для умов і способів реалізації права в СРСР. Кожний з них мав

своє завдання. Завданням викладача у ВНЗ, наприклад, було забезпечення розуміння права і його застосування шляхом тлумачення ролі законодавця.

Науковці-теоретики — це працівники Інституту держави і права Академії наук СРСР, Інституту радянського законодавства при Міністерстві юстиції СРСР, Інституту кримінології при Прокуратурі СРСР та інших наукових установ. У них проводилася дослідницька, теоретична робота, результати якої лише бралися до уваги законодавцем. Якщо врахувати роль Верховної Ради СРСР як законодавчого органу, котра була декларативною, то стає зрозумілим, до якого ступеня доктрина обґрунтовувала закон як вольовий акт державної влади.

Не треба забувати, що ці установи мали багатіші бібліотеки, які надавали дослідникам широкі шляхи для наукових розробок. Тим більше, що яка б ідеологія не панувала в країні, в цих бібліотеках було зібрано численні джерела з філософії права, хоча ця наука не була визнаною і не мала статусу самостійної.

Слід сказати про один із виявів доктрини, який визнавали і органи влади і був поширений в юридичній практиці СРСР. Фактично тільки цей вияв напрямку показував взаємозв'язок раціональних і вольових механізмів у праву. Таким виявом є розроблення, видання і широке застосування науково-практичних коментарів до основних законів і кодексів країни. Науково-практичні коментарі являли собою раз'яснення і тлумачення основних положень законів і кодексів, в яких автори здійснювали спробу дати теоретичне обґрунтування нормам права, поєднати положення цих нормативних актів з іншими нормами законодавства, судовою практикою, робили екскурс в історію. Коментарі, видані при підтримці відомих правників, застосовувалися на практиці і дуже часто безпосередньо вони, а не сам закон, вирішували справу. Важливість коментарів була визнана і державою, що підтверджується їх виданням великими накладками провідними видавництвами: Політвидавом та ін. Нині коментар зберіг свої позиції в юридичній практиці України.

Який же внесок зробила радянська доктрина у розвиток філософії права? Цей внесок особливо помітний при розгляді системи органів несудового вирішення спорів.

В СРСР існувала розгалужена система квазісудових органів, яка зберіглася і в Україні. До них можна віднести товариські суди [12], професійні спілки [6], комісії по трудових спорах [9] та ін.

Справи в таких органах розглядалися самими громадянами, які у більшості не мали юридичної освіти і великих знань про право та законодавство. Таким чином, розгляд справи і ухвалення рішення повинні були базуватися на принципах справедливості, правди, ідеї. Враховуючи відсутність вищої юридичної освіти, можна сказати, що ці поняття і принципи склалися в розумі самої людини на основі її світосприйняття. Це підтверджується і системою застосовуваних покарань: догана, публічне вибачення, тобто в основному це заходи морального впливу.

Виділимо найбільш важливі положення радянської доктрини:

1) радянська система квазісудових органів вирішення спорів між громадянами базувалася (тут потрібно зробити акцент) на справедливості і моральній оцінці поведінки громадянина самим суспільством. Сьогодні саме такі інститути, засновані на справедливості, поновлюються в Україні при проведенні правової реформи. Так, у ст. 124 Конституції і Законі «Про судоустрій України» закріплено створення інституту народних засідателів і присяжних у суді [10];

2) доведення до відома практиків розробок провідних учених — правників через видання і застосування науково-практичних коментарів.

Доктрина загального права, яка розроблялась, перш за все, представниками англо-американської школи, зробила найвагомий внесок в розвиток уявлень про основи права.

Загальне право — право казуїстичне. Це право конкретного, індивідуально визначеного випадку. Під цим криється повна чи часткова відсутність загальних принципів права, що приводить до великої кількості як прогалин в праві, так і перевищення ролі судових органів у формуванні права.

Навіть наявність правила прецеденту не дозволяє вирішити ці проблеми, тому що саме це правило має внутрішню систему, згідно якої не кожне рішення англійського, а тим більше американського суду, визнається у подальшому прецедентом [14; 514]. Російський дослідник А. К. Романов, стосовно особливостей загального права, пише: «По своему происхождению общее право — это право, которое никто не вводил и никто не принимал. Оно не является правом, официально провозглашаемым государством, а поэтому ближе к правовым обычаям и представляет собой по существу неписаное право» [8; 264]. Тому саме в загальному праві створюються нові норми, які ґрунтуються перш за все на раціональній оцінці і вольовому рішенні судді.

Звернення до розумно-вольової природи права породжує питання: як уявляють взаємодію розуму і волі представники англо-американської школи права? Відповідь дана Р. Давідом: «Это разумное решение спора, когда по данному вопросу нет ни прецедента, ни законодательной нормы, ни обязательного обычая. Это, прежде всего, поиски решения, наиболее соответствующего нормам действующего права, а поэтому наиболее удовлетворительно обеспечивающего порядок в сочетании со справедливостью, которая и составляет основы права» [4; 264]. З цього рішення ми бачимо, що під раціональністю розуміється пошук найбільш прийнятної норми, який реалізується вольовим актом суду. Таким чином, видно, що юристи системи загального права протягом довгого часу вирішують питання вольового застосування розуму. Вони встановили межі і порядок його реалізації для фізичної реальності, а також встановили пряму систему взаємодії розуму і справедливості.

Встановивши ці моменти і зберігши вірність природі права, англійські та американські юристи дуже сильно впливали на континентальне право.

Сьогодні йде відродження принципу: право — це розум, який був зароджений і підтримується системою загального права.

Розглянувши вищенаведені доктрини права, потрібно згадати також і регіональні доктрини. Це доктрина мусульманського права і ряд інших подібних їй. Але вони не мали помітного впливу на філософію права, тому згадаємо про них лише в загальних рисах.

Доктрини такого типу представляють собою лише сукупність релігійних і теоретичних праць вчених-теоретиків. В багатьох випадках доктрина тут навіть не визнається другорядним джерелом права, що говорить про її роль. Це відмічають і українські правники, говорячи, що в більшості випадків у сучасних правових системах мусульманська правова доктрина не має значення самостійного джерела права [16; 651].

Тільки з впровадженням західного світогляду, поширенням основних принципів доктрини Індії, мусульманських країн починають сприймати елементи метафізичної природи права.

На підставі викладеного визначимо основні принципи застосування доктрини права: взаємозв'язок правової доктрини з раціональною діяльністю, волею і справедливістю, визнання наукових розробок законодавцем (науковість законодавчої діяльності).

Підкреслимо головне:

1) доктрина права зародилась в університетах і це нерозривно пов'язало її з теоретичним обґрунтуванням права. Сьогодні доктрина має важливе методологічне значення для правової науки. Як методологія при слідуванні до ідії права доктрина встановлює і систематизує всі необхідні досягнення різноманітних систем національного права держав, створюючи тим самим єдину доктрину права;

2) у світі існує три основні правові доктрини: романо-германської правової сім'ї, сім'я загального права, система пострадянського права. Поки неможна говорити про зникнення системи радянського права — в багатьох випадках змінилась лише її назва;

3) доктрина починає повертати свої позиції як джерело права. Так як всі досягнення філософії права про розум, ідею права, шляхи її розвитку поки не можуть бути сформульовані мовою нормативного акту, то всі досягнення в галузі науки про право проголошуються вченими у статтях, монографіях, інших роботах. Законодавець повинен враховувати вказані праці, але сама форма та стиль нормативного акта не дозволяють врахувати всі позитивні моменти наукових розробок. Тому на сучасному етапі доктрина і закон повинні існувати як джерела, яка взаємодоповнюють один одного. І в цьому сенсі зовсім по іншому сприймається загальновідомий принцип: «дозволено усе, що законом не заборонено».

Але в Україні законодавець поки не наважився надати такий обсяг свободи своїм громадянам, що проявилось у статті 19 Конституції України, яка закріплює: «Правовий порядок в Україні базується на принципах, у відповідності з якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [10]. Враховуючи стан українського

законодавства, а також існуючу різницю в поняттях «законодавство» і «право», можна побачити, як вагомо обмежений громадянин в своїх діях. Цей принцип говорить про обмежену сферу дії закону, в тому числі і Основного закону країни, і надає найбільшого значення суб'єктивному самовизначенню особистості. З цього прикладу також видно, що за допомогою доктрини визначаються подальші шляхи проведення правової реформи в Україні;

4) в кожній країні правова доктрина, як методологія права, є одним з визначальних і похідних елементів на підставі яких формується національна система законодавства.

Цікавим прикладом може слугувати доктрина інформаційної модернізації права, яка розробляється правниками сумісно з робітниками інформаційно-кібернетичної галузі у Російській Федерації, базисом якої є метод автоматизації. Розробники цієї доктрини стверджують, що правові норми є ресурсами інформаційної модернізації права, якщо відповідають наступним вимогам:

- містять в собі інформаційну складову, яка виражена у числовій формі (ставки податків, мита і деякі інші) і задана для застосування у точних числових вимірах;

- містять в собі інформаційну складову, яка виражена у числовій формі, але не визначена точно, а задана описово: ставка рефінансування тощо;

- містять в собі інформаційну складову, яка виражена у числовій формі, яка задає обмеження, в рамках яких припустими деякі дії або стани, чи вихід за рамки яких не припускається (наприклад, стаття 4 Закону РФ «Про конкуренцію і обмеження монополістичної діяльності на товарних ринках» встановлює межі для визначення «домінуючого положення» по частці товару даного господарюючого суб'єкта на товарному ринку: менше 35%, від 35 до 65%, 65% і більше);

і усі перелічені види норм дозволяють автоматизувати правотворчі процеси зі зміни числових параметрів, сітьовому розповсюдженню їхніх нових показників в реальному режимі часу, а також автоматизувати процеси правореалізації даних норм чи елементів норм;

- зобов'язують одним органом отримувати інформацію у осіб, які її не мають, якщо ця інформація знаходиться в розпорядженні інших державних і недержавних структур і останніх можна зобов'язати новим законом надавати потрібну інформацію через сучасні комп'ютерні сітьові комунікації.

Під ресурсами інформаційної модернізації права також розуміються ті види правових відносин, які в перспективі можуть бути переведені з традиційної форми їх реалізації у форму автоматизованої, полуавтоматичної чи автоматичної правотворчості і (або) правозастосування. Ресурси інформаційної модернізації права мають і свої природні межі і обмеження, бо далеко не всі числові параметри елементів норм права, далеко не всі норми права і правовідносини можуть бути автоматизовані і не завжди це потрібно.

Які важливі правові сфери, таким чином, можуть бути модернізовані (автоматизовані)? Наведемо невичерпний перелік:

1. Автоматизація правотворчості шляхом припущення автоматизованої генерації окремих елементів деяких норм права: податкових ставок, розмірів мита та інші.

2. Автоматизація правореалізаційних процесів тих важливих норм публічного права, які встановлюють сплату податків та інших обов'язкових платежів.

3. Автоматизація виконання правового принципу «що не заборонено, те дозволено», шляхом підказки сітьової системи правових варіантів і блокування неправових при укладанні угод і правових процедур.

4. Автоматизація процесів дистанційного укладання договорів в мережі між двома сторонами. Одночасно це дозволить реалізувати принцип презумпції знання закону, для чого необхідно створити попутні комп'ютерні програми для направлення дій сторін при дистанційному укладанні договору.

5. Автоматизація процесів голосування з відправкою рішення громадянином зі свого терміналу безпосередньо на центральний комп'ютер виборчої комісії і можливість швидкої перевірки результату врахування свого голосування.

6. Автоматизація процесів підготовки правових актів шляхом використання запропонованої файлової побудови внутрішніх частей статей законів і інших нормативно-правових актів.

7. Автоматизація реєстраційних (посвідчувальних) процедур, що проводяться нотаріусами, реєстраційними палатами, реєстраторами прав тощо.

8. Автоматизація перепису населення країни і любих її регіонів, в тому числі вільно взятої групи регіонів, міст і інших населених пунктів.

Таким чином можна побачити, як впровадження нової доктрини на базисі методу автоматизації може покращити правову систему країни в цілому.

Висновки. Надання переваги тому чи іншому її різновиду приводить до того, що і в системі джерел надається переважливість тому чи іншому джерелу. Хід проведення правової реформи в Україні показує, що навіть у XXI столітті наша країна поки що неповністю визначилась з тим, яку систему законодавства будувати і яку доктрину сповідувати. Але великий вантаж нормативно-правової бази, накопичений за роки незалежності, все ж таки дозволяє визначити декілька основних джерел, яким наша країна надає переважливе значення.

Обрані джерела права дозволяють поєднати різноманітні погляди на право. Вже сьогодні зустрічаються джерела, які орієнтуються на ціннісне ставлення громадян до права, а також ті, які надають праву примусову силу завдяки карній його частині. Такі джерела права і будуть розглянуті нижче.

Але головне про що слід наголосити — це зрозуміти глибоку думку американських вчених Л. Лопакі і В. Вероча: «Можливо, найбільш важлива роль правової доктрини сьогодні постає в тому, щоб укріпити повагу народу до правової системи і рішень, які вона виносить» [17].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев, С. С. Философия права / С. С. Алексеев. — М.: НОРМА, 1998.
2. Венгеров, А. Б. Теория государства и права / А. Б. Венгеров. — М.: Юриспруденция, 1999.
3. Гражданский кодекс Украины: научно-практический комментарий / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Е. О. Харитоновна. — Х.: Одиссей, 2000.
4. Давид, Р., Жоффре-Спинози, К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с франц. — М.: Междунар. отношения, 1999.
5. Жоль К. К. Философия и социология права / К. К. Жоль. — К.: Юринком Интер, 2000.
6. Закон СССР «О профессиональных союзах, их правах и гарантиях их деятельности»: по состоянию на 10. 12. 1990 // Верхов. Совет СССР. — Офиц. изд. — 1990. — №51. — Ст. 1107. — (Ведом. Верхов. Совета СССР);
7. Закон України «Про судоустрій в Україні» // Верхов. Рада України. — Офіц. видання. — К.: М-во юстиції України. — 2002. — №10. — (Офіц. вісн. України).
8. Романов А. К. Правовая система Англии / А. К. Романов. — М.: Дело, 2000.
9. Кодекс законів про працю України: станом на 01. 01. 2004 року // Верховна Рада України. — Неофіц. вид. — К.: Юрінком Інтер. — 2004. — №1. — (Бюл. зак-ва і юрид. практики України).
10. Конституція України // Верхов. Рада України. — Офіц. вид. К.: Верховна Рада України. — 1996. — №30. — Ст. 407. — (Відом. Верхов. Ради України);
11. Монтескье, Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье; пер. с франц. — М.: Мысль, 1999.
12. Положение о товарищеских судах Украинской ССР: по состоянию на 01. 05. 1985 года // Верхов. Совет УССР. — Офиц. изд. — 1985. — №45. — Ст. 1054. — (Ведом. Верхов. Совета УССР);
13. Скаун, О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скаун. — Х.: Консум, 2000.
14. Теория государства и права: ученик для ВУЗов / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. — М.: НОРМА-Инфра-М, 1997.
15. Тодыка, Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. Н. Тодыка. — Х.: Факт, 2001.
16. Харитоновна, О. І., Харитонов, Є. О. Порівняльне право Європи / О. І. Харитоновна, Є. О. Харитонов. — Х.: Одиссей, 2002.
17. LoPucki L. M., Weyrauch W. O. A Theory of Legal Strategy // Duke Law Journal. April 2000. Vol. 49. N 6. P. 1442, <http://www.law.duke.edu/shell/cite.pl?49+Duke+L.+J.+1405>

Подвижность общественных отношений приводит к нестабильности правовой системы государства. Отдельные правовые нормы, нормативно-правовые акты постоянно изменяются законодательным органом государства с целью приведения их в соответствие с реалиями жизни. Однако для предотвращения полного разрушения правовой системы необходимо иметь базис, который содержит основные элементы этой системы. Таким базисом может выступить правовая доктрина, которая включает в себя концептуальные идеи и принципы права. Это тем более верно потому, что правовая доктрина очень тесно взаимодействует с правовой наукой. Это помогает быстро внедрять в законодательство эффективные механизмы правового регулирования и новейшие источники права.

Ключевые слова: правовая доктрина, теоретический фундамент правовой системы, советская доктрина, западно-европейская правовая семья, романно-германская правовая семья, модернизация права.

The mobility of social relations leads to volatility of state's legal system. Several legal provisions and regulations are constantly changed by state's legislative authority in accordance with reality. However to avoid a total ruining of legal system, it's necessary to have a basis, comprising main elements of this system. As a basis there could be presented a legal doctrine, which includes conceptual ideas and principles of law. It is all the more true because a legal doctrine interworks with legal science tightly. It helps to implement the effective legal controlling instruments and up-to-date sources of law.

Key words: legal doctrine, theoretical fundament of legal system, Soviet doctrine, Common law, Civil law, modernization of law.

УДК 1:316. 3 +340.

Ю. Ю. КАЛИНОВСЬКИЙ, кандидат політичних наук, доцент

ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ, ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОСВІДОМОСТІ У СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ

Досліджено взаємодію, взаємовплив та взаємообумовленість таких соціальних феноменів, як правове виховання, правова культура та правосвідомість. Проаналізовано підходи до розуміння поняття «система правового виховання». Підкреслено необхідність створення та впровадження національної системи правового виховання в Україні. Розглянуто структуру правового виховання у взаємодії з правовою культурою та правосвідомістю.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, правове виховання, самовиховання, система правового виховання.

Постановка проблеми. Правове виховання є важливим засобом процесу правової соціалізації населення і безпосередньо впливає на рівень правосвідомості та правової культури громадян. Необхідно зазначити, що аналіз вищезначеної проблеми не буде повним без послідовного застосування різноманітних підходів та принципів, а саме загального зв'язку, діалектичного розвитку, єдності історичного й логічного, єдності практичного й теоретичного, взаємообумовленості та доповнюваності. В контексті подальших роздумів деяких пояснень потребує застосування принципів взаємообумовленості й доповнюваності. Підкреслимо, що перший принцип нерозривно пов'язаний з системним методом і передбачає розгляд соціальних феноменів в їх цілісності й розвитку. Поряд з принципом діалектичної взаємообумовленості доцільно застосовувати принцип доповнюваності [1, с. 89]. Цей принцип має сенс застосовувати для вивчення правового виховання, правової культури та правосвідомості, оскільки він допомагає подолати проблему інтерпретації фактів, визначити варіації співвіднесення дискретного й безперервного. Зазначимо, що ідея доповнюваності знаходить своє застосування у найрізноманітніших галузях наукового знання [2], [3], [4].

Аналіз наукових джерел і публікацій. Таким чином, ми будемо аналізувати правове виховання, правову культуру й правосвідомість у їх діалектичній єдності та взаємодії, спираючись на науковий доробок таких науковців як В. Абрамов, А. Айзенберг, М. Галімов, О. Дзьобань, С. Єрохін, В. Зенін, В. Казимирчук, М. Козюбра В. Кудрявцев, О. Новакова, В. Оксамитний, А. Рябко.

Загальновідомо, що мета правового виховання — це формування системи знань, переконань, мотивів, настанов та звичок соціально активної поведінки. Отримані знання допомагають суб'єкту правовідносин сформувати ціннісні орієнтації та правові настанови,